

Vapiseva Eurooppa

ANTTI RONKAINEN & JURI MYKKÄNEN

Eurokriisi, pakolaiskriisi ja brexit ovat jättäneet syvät poliittiset haavat, joista Eurooppa toipuu vielä pitkään. Euroopan unionin maat ovat jakautuneet kahdella tavalla: toisaalta idän ja lännen välille liberalismiin ja kansallismielisyyden akselilla ja toisaalta pohjoisen ja etelän välille taloudellisen yhteisvastuun ulottuvuudella.

Kaikki keskeiset Euroopan maat käyvät läpi poliittisia murroksia, joissa Euroopan unionia kannattaneet ja kehittäneet keskustalaiset puolueet oikealta ja vasemmalta ovat kriisissä. Näiltä perinteisiltä ”vastuunkantajilta” näyttävät karkaavan sekä kriisien ratkaisut että äänestäjät. Suuri osa äänestäjistä ei enää välitä katsoa eteenpäin. Kaikkialla Euroopassa kytee kansallispopulistinen herätys, joka vaatii piikkilankoja rajoille ja suitsia kosmopoliittiselle eurooppalaisuudelle. Käsillä oleva kirja kuvaa Euroopan nykyiseen hajaannukseen johtanutta kehitystä ja sen vastareaktioita.

Ensimmäinen kirjamme teema on maahanmuutto. Kovasta kritiikistä huolimatta Saksan liittokansleri Angela Merkel piti Saksan rajat auki pakolaiskriisin alkaessa 2015. Vaikka sittemmin Saksa ja muut pohjoiset maat ovat ottaneet käyttöön rajatarkastukset Schengenin alueen vastaisesti, Merkel pelasti ajatuksen

Euroopan sisäisestä vapaasta liikkuvuudesta. Samalla vuosia kyttenyt eurooppalaisen liberalismien kriisi tuli kaikkien näkyville. Pakolaisten myötä nationalistiset, populistiset ja äärioikeistolaiset puolueet ovat nousseet vastustamaan maahanmuuttoa ja puolustamaan kristillistä ja eurooppalaista identiteettiä. Miten vapaamielinen, vapaaseen liikkuvuuteen ja ihmisoikeuksien universaalisuuteen uskonut Eurooppa kääntyi sisäänpäin ja ryhtyi sisällissotaan omaa kulttuuriperintöään vastaan?

Maahanmuuttoteeman avaa Ivan Krastevin analyysi eurooppalaisen maahanmuuttopolitiikan haaksirikosta. Krastevin näkemys on synkkä. Lähi-idästä ja Afrikasta saapuvat pakolaiset ja siirtolaiset ovat hätkähdyttävällä tavalla paljastaneet universaaliksi ajatellun kansalaisuuden ja ihmisoikeuksien historiallisen rajoittuneisuuden. Eurooppa on muuttunut ihmisoikeusajattelussaan universaalista paikalliseksi ja samalla horjuttanut omaa arvopohjaansa. Kaikki oli selvää, kunnes ihmisjoukot lähtivät liikkeelle kohti ihmisoikeuksia puolustanutta Eurooppaa.

Krastev kiinnittää erityistä huomiota Itä-Euroopan maihin, joissa muukalaisvastaisuus on ollut kaikkein näkyvintä. Hän jäljittää ilmiön sosialismin kukistumiseen ja itäisen Euroopan maiden etniseen historiaan. Neuvostoliiton etupiiriin kuuluneissa maissa vallitsi tavallaan pakotettu kansainvälisyys, jonka vastapainona kylmän sodan jälkeinen vapauden huuma on johtanut oman etnisyyden korostamiseen mutta myös valtavaan maastamuttoon. Miljoonat itäeurooppalaiset ovat käyttäneet uutta vapauttaan ja muuttaneet länteen paremman elämän toivossa. Tästä syntyy kierre, jossa jäljelle jäävä väestö kurjistuu ja samalla kasvaa katkera nationalismi, jota paikalliset populistipuolueet käyttävät hyväksi omissa valtapyrkimyksissään. Syyllinen löytyy yhä useammin vapaan liikkuvuuden nimiin vannovasta Brysselistä.

Katalin Miklóssy tarkastelee samaa ongelmaa Itä-Euroopan maiden poliittisen kulttuurin näkökulmasta. Kansalaisvapauksien rajoittaminen, puolueettoman median heikentäminen

ja oikeuslaitoksen politisoiminen kertovat Miklóssyn mukaan Länsi-Euroopasta poikkeavasta oikeusvaltiotraditiosta, jossa korostuvat konservatiivinen ajattelu ja yhteiskunnallisen vakauden ylläpitäminen. Euroopan unioni viritti itselleen ansan vaatimalla jäsenkandidaateiltaan tiukkojen demokraattisten ja markkinataloudellisten kriteerien täyttämistä. Entiset sosialistiset maat alkoivat suhtautua Brysselin ehtoihin samalla tavalla kuin ne olivat aikaisemmin suhtautuneet Moskovan määräyksiin – ulkokohaisesti. Eurooppalaisista liberaaleista arvoista tuli vain väline, jonka avulla pyrittiin varmistamaan jäsenyydestä koituva taloudellinen hyöty. Tämä valkeni lännelle liian myöhään. Samaan aikaan Itä-Euroopan avautuminen oli saattanut näiden maiden kehitysvaiheessa olleet taloudet alttiiksi suurten länsimaisten yritysten voitontavoittelulle. Miklóssyn mukaan vajoaminen tytäryhtiötalouksiksi on saanut Itä-Euroopan valtiot puolustuskannalle unionin ajamia liberaaleja talousuudistuksia vastaan. Taloudellinen vapaus ei ole lunastanut lupaustaan kurjuuden poistamisesta. Lopputuloksena Itä-Eurooppaan on noussut autoritaarisia ja kansallismielisiä hallituksia, jotka nauttivat pettymyksen siivittämänä laajaa kansansuosiota.

Kirjan toinen teema on poliittisen keskustan alamäki ja radikaalien liikkeiden nousu. Erityisen selvästi poliittisen kentän muutos on koetellut Euroopan sosiaalidemokraattisia puolueita. Heikki Paloheimo käy artikkelissaan läpi, kuinka sosiaalidemokraattisten puolueiden kannatus on alkanut laskea niiden saavutettua keskeiset yhteiskunnalliset tavoitteensa. Kun niin sanotun kolmannen tien työväenpuolueet ryhtyivät 1990-luvulla uudistamaan Tony Blairin, Gerhard Schröderin ja Paavo Lipposen johdolla julkista sektoria, suitsimaan sen kasvua ja lisäämään yksilön vastuuta sosiaalietuuksien vastapainona, ne tulivat luoneeksi pohjan sosiaalidemokraattien perinteisten kannattajien pettymykselle parikymmentä vuotta myöhemmin. Pettymys on purkautunut kannatussiiirtyminä äärioikeistoon ja populistisiin liikkeisiin.

Vuonna 2008 alkaneesta finanssikriisistä huolimatta sosiaalidemokraatit eivät ole onnistuneet uudistamaan poliittista ohjelmaansa tai finanssikapitalismin sääntelyä tavalla, joka olisi säilyttänyt niiden aseman Euroopan johtavina puolueina. Vaikuttaakin siltä, että radikaalioikeistolaisista puoleista on tullut ainoita systemisen muutoksen esittäjiä Euroopassa, kuten Jouko Jokisalo artikkelissaan esittää. Äärioikeisto on ottanut työväenpuolueiden paikan poliittisen vaihtoehdon esittäjänä. Uusliberaalia paradigmaa ei ole vasemmiston valtapuolueissa onnistuttu haastamaan uskottavasti; pikemminkin näyttää siltä, että vasemmisto on nöyrytynyt kansainvälisen talouskilpailun ja finanssimarkkinoiden edessä. Se ei enää tarjoa turvaa niille, joille globaali kapitalismi merkitsee ennakoimattomuutta ja näköalattomuutta. Miljoonat entiset sosiaalidemokraattien äänestäjät ovat tehneet loikan oikealle kansallipopulistisiin puolueisiin, jotka tuntuvat tarjoavan vasemmistoa uskottavamman väylän globalisaation häviäjien äänille.

Toistaiseksi läntisessä Euroopassa vain Italiaan on syntynyt uusien populistien ja kansallismielisten ryhmien muodostama hallitus, mutta siitä huolimatta populistiset puolueet onnistuvat määrittämään poliittisen agendan ympäri Eurooppaa. Populistien nousu poliittisen vaihtoehdon tarjoajina tuntuu itse asiassa erikoiselta, kun ajattelee näiden liikkeiden tarjoaman vaihtoehdon heppoisuutta. Kansallisen suverenisuuden palauttamista ja maailman siirtämistä kuviteltuun historialliseen kulta-aikaan siivittää eliitteihin kohdistuva anti-intellektuaalinen kritiikki. Tämä yhdistää suurta osaa Euroopan populistipuoleista, jotka ideologiansa mukaan pitävät Euroopan unionia elitistisenä, korkeasti koulutetun ja kansainvälisen byrokraattiluokan luomuksena. Uusien kansanliikkeiden ja puolueiden sijoittaminen perinteiselle poliittiselle kartalle onkin vaikeaa, koska niiden ohjelmat ovat epämääräisiä eikä niillä tunnu olevan selkeää visiota tulevaisuudesta.

Tuija Saresma ja Emilia Palonen käsittelevät artikkelissaan populististen liikkeiden yhtäläisyyksiä ja sitä, miten nämä piir-

teet ovat levinneet Euroopassa. Erityisesti internet ja sosiaalinen media ovat auttaneet vaihtoehtoisen viestin levittämisessä perinteisistä medioista ja eliittien muovaamasta ”yleisestä mielipiteestä” välittämättä. Jopa hieman paradoksaalisesti kansallismieliset populistiset liikkeet ovat luoneet omia kansainvälisiä verkostojaan, joissa suunnitellaan Euroopan laajuista yhteistyötä. Tulevat europarlamenttivaalit voivat olla tässä mielessä historiallinen vedenjakaja, jos oikeistopopulistit pystyvät järjestäytymään omaksi europoluueksi konservatiivien ja sosiaalidemokraattien tapaan.

Teoksen kolmas kokonaisuus on yhteisvaluutta euro ja rahaliiton valtasuhteet. Merkittävä tekijä kansallisen suvereenisuuden rapautumisessa ja poliittisen kentän myllerryksessä on ollut Euroopan unionin talouskonstituutioksi kutsuttua rahaliittoa määrittävien sopimusten joukko. Nämä sopimukset asettavat tiukkoja rajoja kansalliselle talouspolitiikalle ja julkisen sektorin velkaantumiselle. Timo Miettinen analysoi artikkelissaan Euroopan unionin talouskonstituutiota saksalaisen ordoliberalismin näkökulmasta. Ordoliberalismi pyrkii markkinakurin avulla ohjamaan talouden toimintaa. Traditioon kuuluvat tiukka kilpailulainsäädäntö, sääntöpohjainen finanssipolitiikka ja keskuspankin laaja itsenäisyys. Vaikka vuodesta 2009 jatkunut kriisi on haastanut monella tavalla EU:n keskeisiä poliittisia ja institutionaalisia ratkaisuja, se ei ole kyennyt horjuttamaan ordoliberalismin roolia järjestelmässä.

Euroopan keskuspankin toiminta on venyttänyt ordoliberalistisen talouskonstituution rajoja kaikkein eniten. EKP:n johtajan Mario Draghin voidaan sanoa pelastaneen euron kesällä 2012, kun hän lupasi tehdä kaiken mahdollisen euron pelastamiseksi. Markkinat rauhoittuivat yhdestä lauseesta, kun se tuli poliitikkojen sijaan keskuspankkiirin suusta. Euroalueen velkakriisi päättyi, mutta rahaliiton rakenteelliset ongelmat jäivät. Euromaiden välinen epäluottamus on lisääntynyt, minkä lisäksi pohjoiset maat ovat vastustaneet syvempää integraatiota vedoten kan-

sallisen suvereniteetin säilyttämiseen. Tämän seurauksena EKP on ollut eurokriisin aikana ainoa toimintakykyinen instituutio jäsenmaiden päätöksenteon halvaantuessa kansallisten intressien ja yksimielisyysvaatimuksen vuoksi. Antti Ronkaisen analyysi EKP:n muodonmuutoksesta euromaiden tosiasiallisiksi rahoittajaksi ja kriisimaiden kurittajaksi luotaa sääntöpohjaisen markkinakurin rapautumista, jonka tuloksena keskuspankin itsenäisyydestä on tullut sille itselleen taakka.

Kirjamme neljäs teema on EU:n asema ja identiteetti maailmanpolitiikassa. Media on ymmärrettävästi keskittynyt Iso-Britannian vaikeaan ja farssinomaiseen EU-eroproessiin. Vähemmälle huomiolle on jäänyt Euroopan oma tarve löytää brexitin jälkeinen voimatasapaino maailmassa, jota värittävät geopoliittiset valtapelit, kauppasodat ja protektionismi. Euroopan paikkaa maailmalla määrittää jatkossa erityisesti se, miten EU suhtautuu Yhdysvaltoihin, Kiinaan ja Venäjään – ja mitä nämä puolestaan ajattelevat EU:sta.

Donald Trumpin valtaannousun ja Yhdysvaltain ulkopoliittisen suunnanmuutoksen jälkeen monet ovat vaatineet Euroopalle yhtenäisempää turvallisuus- ja ulkopoliittikkaa. Vaikka Euroopan komissio neuvottelee kauppasopimukset ja käyttää kauppapolitiikkaan liittyvää valtaa, turvallisuuspolitiikassa jäsenvaltioiden rooli on edelleen vahva. Juha Jokela erittelee kirjoituksessaan EU:n ulkopoliitiikan historiaa ja yhteisen sävelen löytymiseen liittyviä paineita. EU-maat ovat pysyneet yhtenäisinä esimerkiksi kesällä 2014 asetetuista Ukrainan kriisiin liittyvistä Venäjän talouspakotteista, mutta tehtävä yhtenäisen ulkopoliitiikan luomiseksi ei ole helppo. Euroopan sisäisten jakolinjojen lisäksi EU-maiden sisäpoliittiset suunnanmuutokset saattavat tapahtua nopeasti vaalisyklien välillä, jolloin Euroopan laajuisen konsensuksen ylläpitämisestä tulee entistä vaikeampaa.

Ulkopoliitiikka liittyy laajempaan kysymykseen eurooppalaisen federalismin tulevaisuudesta. Vaikka EU:n idea on aina

rakentunut liittovaltioajattelun varaan, EU on käytännössä federalismin ja nationalismin sekamuoto, jossa viimeinen sana on jäsenmailla. Yhteisen ulkopoliitiikan lisäksi Euroopan unionilta puuttuu liittovaltiosta määräävä perustuslaki sekä taloudellinen suvereniteetti. EU:n oikeudellinen perusta on perustuslain sijaan EU-maiden välinen sopimus, eivätkä jäsenvaltiot ole luopuneet oikeudestaan säädellä unionille kuuluvaa valtaa ja toimia EU-instituutioiden vallankäytön portinvartijoina. Jäsenmaat eivät ole myöskään antaneet Euroopan unionille tai rahaliitolle verotusoikeutta, ja EU-budjetti on edelleen vain murto-osia Yhdysvaltojen ja Saksan kaltaisten liittovaltioiden budjeteista. Euroskeptikot syyttävät Euroopan unionin politiikkaa usein liiasta liittovaltiokehityksestä, mutta Teija Tiilikainen osoittaa kirjoituksessaan, että matka Euroopan Yhdysvaltojen luomiseen on kuitenkin edelleen pitkä ja kivinen.

Kirjan kokoava teema on euroopalaisen liberalismien etsikkoaika, jota käsitellään läpi teoksen. Juhana Aunesluoma selvittää kirjoituksessaan Saksan ja Ranskan suhdetta eurooppalaisen integraation moottorina. Vaikka toisen maailmansodan jälkeen entisten vihollisten sopimukset ovat usein olleet näennäisiä kompromisseja, maiden välinen yhteistyö on kuitenkin ollut edellytys eurooppalaisten uudistusten tekemiselle. Brexitin toteutuessa suuri integraation vastustaja poistuu, minkä jälkeen Saksa ja Ranska pääsevät jälleen määrittämään ne periaatteet, joilla Euroopan nykyisiin kriiseihin vastataan. Mitä on odotettavissa Merkelin jälkeen Euroopassa, jossa Alexander Stubbin, Guy Verhofstadtin ja Emmanuel Macronin kaltaiset kirkasotaiset eurooppalaiset näyttävät edustavan katoavaa poliittista perinnettä?

Euroopan nykyinen vapina on osoitus poliittisesta muutoksesta, jonka olemusta ei vielä tunneta. Lukuisat kriisit ja valtioiden välinen epäluottamus avaavat myös mahdollisuuden sellaiseen kehitykseen, jonka päässä on Euroopan Yhdysvaltojen sijaan Euroopan unionin näivettyminen. Uusien brexitin kaltais-

ten EU-erojen sijaan valtiot voivat poistua vähä-äänisesti EU:n vaikutuspiiristä, mikä tarkoittaa esimerkiksi poliittista pesäeroa EU:n perusarvoista, EU-lainsäädännön kyseenalaistamista, vapaan liikkuvuuden rajoittamista, haluttomuutta osallistua yhteiseen vastuunjakoon eurokriisin ja pakolaiskriisin kaltaisina poikkeusaikoina, pyrkimystä EU-budjetin pienentämiseen ja vaatimusta EU:n toimivallan palauttamisesta kansallisen päätöksenteon piiriin. Näiden hajoamisprosessien seurauksena EU merkitsee entistä vähemmän paitsi eurooppalaisille itselleen, myös ihmisille ja instituutioille Euroopan ulkopuolella.

Euroopan poliittinen vapina tarkoittaa Euroopan unionin etikkoojan lisäksi eurooppalaisen liberalismiin kriisiä. Sonja Amadae ja Henri Aaltonen käyvät teoksen viimeisessä kirjoituksessa läpi Iso-Britannian, Saksan ja Ranskan poliittisen keskustan kriisejä. He nostavat esiin, kuinka EU on keskittynyt poliittisen yhteisön luomisen sijaan pääasiassa taloudelliseen integraatioon. EU:sta on heidän mukaansa kehittynyt taloudellisia etuja palveleva sääty, jota suurten maiden taloudellinen protektionismi on edistänyt. Amadae ja Aaltonen päättävät kirjoituksensa kolmeen kysymykseen, joiden avulla Euroopan liberaali keskusta voi aloittaa itsetutkiskelun ja muotoilla vaihtoehtoa talousvetoisen integraation mallilleen.

Tänään todistamamme populismin viimeisin aalto on seurausta kyvyttömyydestä hallita globalisaation yhteiskunnallisia seurauksia. Radikaali oikeisto on onnistunut mobilisoimaan taloudellisen epävarmuuden ja maahanmuuton aiheuttaman pelon. Muurit ja turvapaikkapolitiikan koventaminen tuskin kuitenkaan poistavat maahanmuuttoa, ja protektionismi ja kauppasodat tuskin onnistuvat luomaan kovin kestävää kasvua ja varmoja työpaikkoja täriseville keskiluokille. *Financial Timesin* kolumnisti Wolfgang Munchau onkin huomauttanut, miten Euroopan nyt kokema maahanmuutto voi jäädä nopeasti suurempien yhteiskunnallisten ongelmien varjoon, jos liberaali keskusta ei kykene vastaamaan esimerkiksi työn epävarmuuden, kasvavan

eriarvoisuuden ja ilmastonmuutoksen aiheuttamiin ongelmiin. Näiden seurauksena ihmiset voivat lähteä aivan eri tavoin liikkeelle. Poliittisen keskustan itsensä keksiminen uudelleen onkin avain Euroopan nykyisten kriisien ylittämiseen. Jos se epäonnistuu tässä, edessä voi olla uusi radikaalin populismin aalto.

*Helsingissä 18. 3. 2019, tasan 27 vuotta sen jälkeen,
kun Suomi haki jäsenyyttä Euroopan yhteisössä,
josta sittemmin kehittyi Euroopan unioni.*